

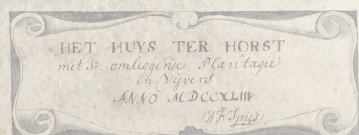

CASCADE

bulletin voor tuinhistorie

Jaargang 2021 (30)

INTERPRETATIE VAN DRIE HISTORISCHE KAARTEN VAN TER HORST ONDER VOORSCHOTEN

HEIN KRANTZ

Ter Horst ligt in Voorschoten op een smal strandwalleke, naast de spoorlijn Leiden - Den Haag, met als naaste burenen ten zuidwesten Kasteel Duivenvoorde en ten noordoosten het voormalige kasteel Rosenberg, die op de eerstvolgende strandwal in oostelijke richting liggen. De eerste zekere vermelding van Ter Horst is 1258.¹ Het was het stamslot van de Van Wassenaers, die vanaf 1340 ook burggraaf van Leiden waren.² Het kasteel werd twee keer verwoest tijdens de Hoekse en Kabeljauwse Twisten en weer opgebouwd. In 1615 verkocht de toenmalige eigenaar Lamoraal de Linge, kleinzoon van Maria van Wassenaer, Ter Horst aan de Amsterdammer Pieter van Ruytenborgh.

Van Ter Horst, met Raaphorst en Eikenhorst tegenwoordig onderdeel van de Koninklijke Landgoederen De Horsten, bestaan drie historische kaarten die in samenhang nadere beschouwing behoeven. De kaarten zijn gedateerd 1671, tweede helft zeventiende eeuw (beide Koninklijk Huis Archief, KHA)³ en 1743 (archief Kasteel Duivenvoorde).⁴

Over de geschiedenis van het park van Ter Horst is weinig gepubliceerd. Er is een niet uitgegeven afstudeerscriptie van Henriët Wolbers uit 1996⁵, Lucia Albers schreef er in 1997 over in het rapport *Landgoederen in de gemeente Wassenaar, historie en waarde*⁶ en Henk Rijken heeft zich eraan gewaagd in zijn boek *De Leidse Lustwarande* uit 2005, de publieksversie van zijn dissertatie.⁷

Afb. 1. Detail kaart uit 1671 door Johan van Swieten (KHA D04a 162). Aanduiding welke percelen met welk oppervlakte bij welk van de drie boerderijen horen. Noorden rechtsonder.

De onderzoeksvraag is in hoeverre bestudering van deze kaarten kan bijdragen aan een beter begrip van de huidige aanleg van het park van Ter Horst. Om de kaarten goed te kunnen interpreteren is het zaak de vraag te beantwoorden met welk doel deze kaarten gemaakt kunnen zijn en wat er van het getoonde nu nog in het veld te vinden is.

De eigenaren tussen 1650 en 1760

In 1650 was Christine van Ruytenborgh (1591-1666), dochter van Pieter van Ruytenborgh, eigenaresse van Ter Horst. Op dat moment was ze getrouwd met haar tweede man mr. Reinier Pauw sr. (1591-1676), president van de Hoge Raad van Holland. Zij liet Ter Horst na aan haar kleinzoon Reinier Pauw jr. (1642-1693), maar bij testament bepaalde zij dat de titel Heer van Ter Horst naar haar man zou gaan, evenals het vruchtgebruik van Ter Horst.⁸ In 1693 vererfde Ter Horst op Joan Pauw (1645-1708), broer van Reinier jr. die geen wettelijke erfgenamen had. Joan, die ook geen wettelijke erfgenamen had, zette het te koop en in januari 1700 kocht mr. Frederik Sluijsken Ter Horst uit een veiling. Hij bouwde het koetshuis in 1701, volgens het jaartal op de gevel, en plaatste de pomp naast het huis. Frederik Sluijsken (1644-1710) was president van de Hoge Raad van Holland, evenals zijn zoon mr. Willem Sluijsken (1679-1725) die hem in die functie opvolgde en die Ter Horst erfde. Diens zoon Frederik (1714-1757) erfde Ter Horst op tienjarige leeftijd als wees, want zijn moeder Maria Adriana van der Heim (1686-1714) was enkele maanden na zijn geboorte al overleden. In 1752 werd Ter Horst verkocht aan Jacob Johan de Blocq van Kuffeler (1715-1779), gedeputeerde voor Friesland in de Staten-Generaal.

Beschrijving van de eerste twee kaarten

De eerste van het drietal is getiteld *Caerte van het huys ter Horst met syn aengelegen plantage en landen ... opgemeeten en geteekend door Joh. Van Swieten in den Jaare 1671*.⁹ De kaart is waarschijnlijk vervaardigd in opdracht van Reinier Pauw sr., kent een kopie in het archief van Duivenvoorde, uit 1785 door Christiaan de Groot. De kaart toont volgens

navolgend scenario een stadium in het proces van 'modernisering' van Ter Horst. Er zijn dan al enkele nu nog bestaande elementen te zien, zoals de noordwestelijke lange vijver en stukken singel ten noorden en ten zuiden van het huis. Op de plaats van de middenas van het latere Oude Bos, ten noorden van het huis, liggen echter nog percelen weiland (de nummers 14, 15 en 16).

De tekst op deze kaart spreekt van 'Plantage Tuijnen Boomgaerden stallingen Vijvers Laenen ackkers', waarbij 'Tuijnen' vooral begrepen moet worden als moestuinen. In het zuidwesten ligt een boomgaard omgeven door windsingels. Binnen een trapeziumvormige omgrachting ligt het huis Ter Horst met een beplanting er omheen.

Er zijn geen bruggetjes over de omgrachting ter hoogte van de latere middenas, maar op die as loopt al wel een recht pad voor het huis langs.

Afb. 2. Detail kaart uit tweede helft zeventiende eeuw (KHA D04a D163). De 'werkkaart'. Noorden rechtsonder.

Afb. 3. Op de bewerkte AHN kaart tekent de huisplaats zich donkerbruin af, komt de smalle strandwal in lichtbruin naar voren en schijnen de diagonalen van de vroegere geometrische aanleg door in de ondergrond. Deze kaart onderbouwt dat de meest noordelijke dwarsas nooit is aangelegd. (Wat hoogte betreft: aflopend rood-bruin-groen, donkere tint is hoger dan lichtere tint; blauwtint is water). Noorden boven.

In de kleuren lichtgroen en donkergroen en met letters en cijfers wordt aangegeven welke percelen met welk oppervlakte bij welk van de drie boerderijen horen. De totale oppervlakte bedraagt '79 morgen, 3 hont en 50 roe'.

De datering van de tweede kaart, door het KHA, zal onder andere gebaseerd zijn op het schrift op de kaart. Het is een nauwkeurig getekende prekadastrale kaart (zonder titel) met alle landen van Ter Horst, net als op de kaart uit 1671. Het belangrijkste verschil met die kaart is dat de omtrek van het complex met het sterrenbos van het Oude Bos (A), het terrein waar het huis in ligt (B, ook wel 'het Eylandt' genoemd) en de moestuin met hakhoutsingels (C), nu op kaart staat. Deze invulling bestaat nog steeds, op een strook aan de zuidelijke zijde bij de moestuin na, die slachtoffer is geworden van de in 1971 geplande Leidse Baan, die er uiteindelijk

niet is gekomen. Verder is het huiseiland groter na het vrijwel geheel dempen van de noordwestelijke gracht. De nu nog bestaande vijver achter Ter Horst is een klein restant van die oorspronkelijke gracht. De korte zijden van de trapeziumvormige gracht om het huiseiland zijn naar het westen verlengd tot aan de gracht die rond het gehele park ligt.

Met stippellijnen is de geometrische padenstructuur van het Oude Bos aangegeven. In de basis is deze in het veld, op een enkel onderdeel na, nog aanwezig. Ontbrekend is de meest noordelijke dwarsas, die door de kruispunten van schuine lanen is getekend. Die laan is in het veld niet aanwezig en is ook op het AHN (afb. 3) niet herkenbaar.¹⁰ De andere paden/lanen wel, zij het dat de ligging hier en daar iets verschoven is. Betwijfeld mag worden of de noordelijke dwarsas er ooit geweest is.

Tot slot is op deze kaart geschreven en met potlood, liniaal en passer getekend (er zitten gaatjes in de kaart waar de passerpunt heeft gestaan). Hierop zal later nader worden ingegaan.

Waar toe kan deze kaart gediend hebben?

Aanwijzingen dat deze kaart wel eens een 'werkkaart' zou kunnen zijn, naast de sporen van potlood en passer, leveren de volgende archiefstukken uit het KHA:

- op 26 september 1676 kreeg Reinier Pauw jr. toestemming van het Hoogheemraadschap van Rijnland om de noordoostelijk gelegen Dobbewatering 'lopende door zijn landen enigszins' te verleggen, zoals op deze kaart weergegeven.¹¹ Door de ontkoppeling van Dobbewatering en buitengracht hoefde de eigenaar de zeggenschap over het Dobbewateringdeel van zijn buitengracht niet te delen met het Hoogheemraadschap (toezichthouder op de Dobbewatering als hoofdwatgang onderdeel van Rijnlands boezem);
- in november 1676 vond een opmeting van een grondruil met Duivenvoorde plaats ('ten deele afgegraeve en afgebaeckent soo als afgegraeve soude worde'), ten behoeve van de uitbreiding van zowel het park van Duivenvoorde als dat

van Ter Horst.¹² Rond de boomgaard werd het bezit vergroot, maar perceel N en de zuidwestelijke kopeinden van de percelen K, L en M van de kaart uit 1671 gingen naar Duivenvoorde.¹³ Per saldo leverde Ter Horst 82 roeden in. De opmetingen werden gedaan door dezelfde 'Landmeeter' Johan van Swieten die de kaart uit 1671 tekende;

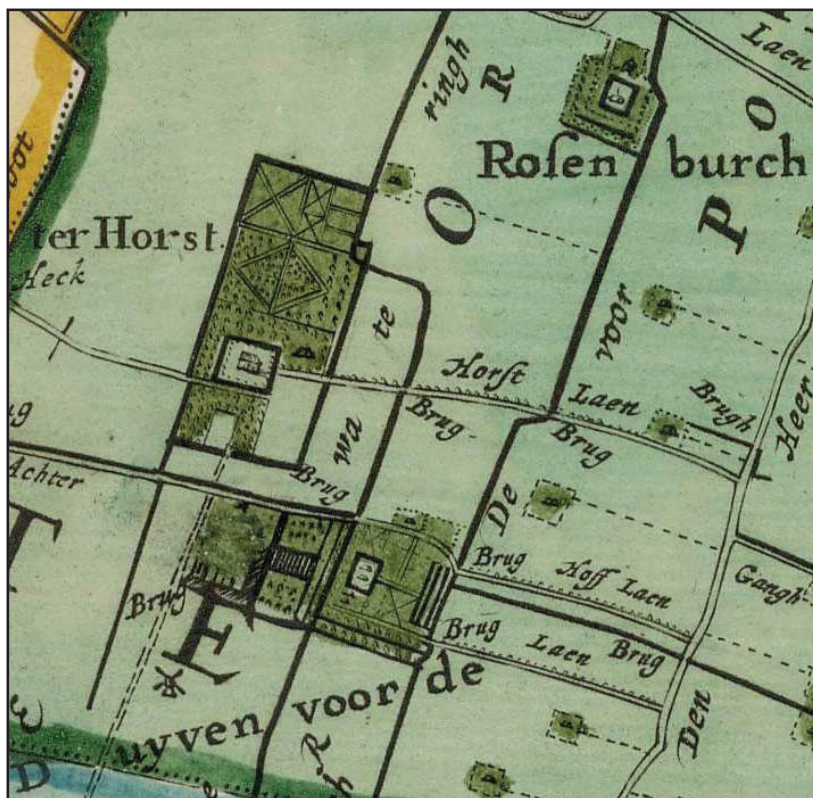
- in juli 1677 berekende Johan van Swieten wat het netto verlies aan land voor de pachters Leendert en Cornelis Janse was, grondverlies 'daer de buitenlaen en wateren of graghten syn gemaect'.¹⁴

Kennelijk was er dus een plan ('afgebaekent soo als afgegraeve soude worde'), was er al werk volgens dit plan uitgevoerd en stonden er bij wijze van spreken piketpaaltjes in het land voor wat nog uitgevoerd moest worden.

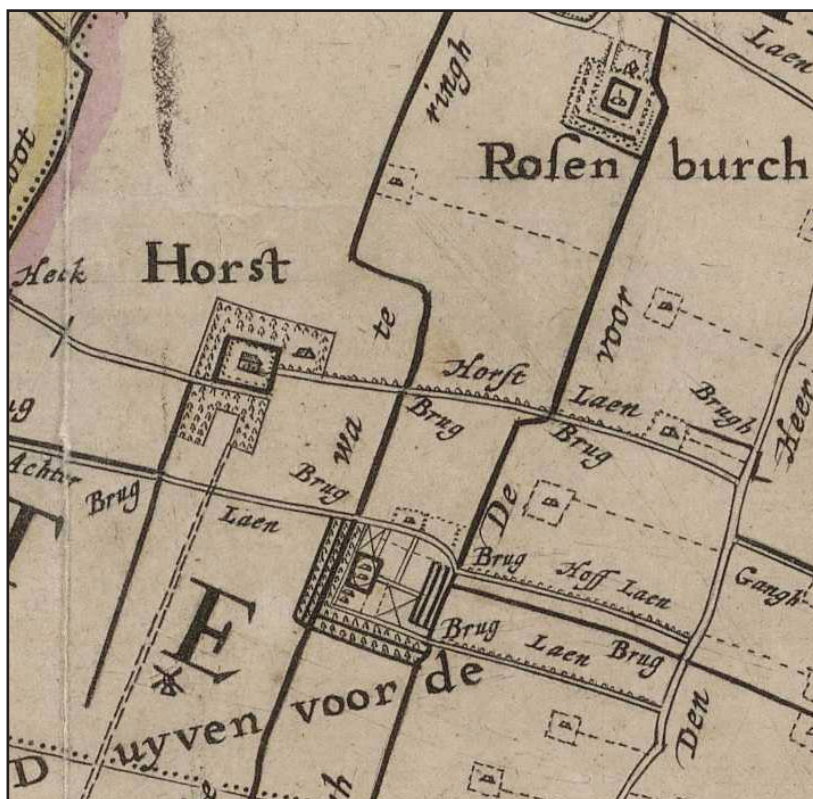
Hoe verhouden de kaart uit 1671 en de 'werkkaart' zich tot elkaar?

Om te beginnen is de vraag waarom de kaart uit 1671 juist toen gemaakt werd. Is deze kaart een verbeelding van toenmalig 'werk in uitvoering'? Het lijkt aannemelijk dat eerst de 'werkkaart' gemaakt is, want er moest veel berekend en gemeten worden, gezien het uitgekende geometrische patroon van de sterrenbossen, passend in het terrein en rekening houdend met de grondslag (zie verderop). Daarna zou daar tot 1671 voor een deel uitvoering aan gegeven kunnen zijn. Zo staat bijvoorbeeld de westelijke langwerpige vijver al op deze kaart. Uitvoering was tot dan slechts mogelijk binnen de mogelijkheden van de ruimte rond het huis, nog zonder dat land van de toenmalige pachters gebruikt werd. En vervolgens heeft Johan van Swieten in 1671 een opmeting gemaakt van hoeveel land welke pachter in gebruik had. Daaruit viel op te maken hoeveel eenieder kwijt zou raken en eventueel gecompenseerd zou moeten worden bij verdere uitvoering van het plan als op de 'werkkaart'.

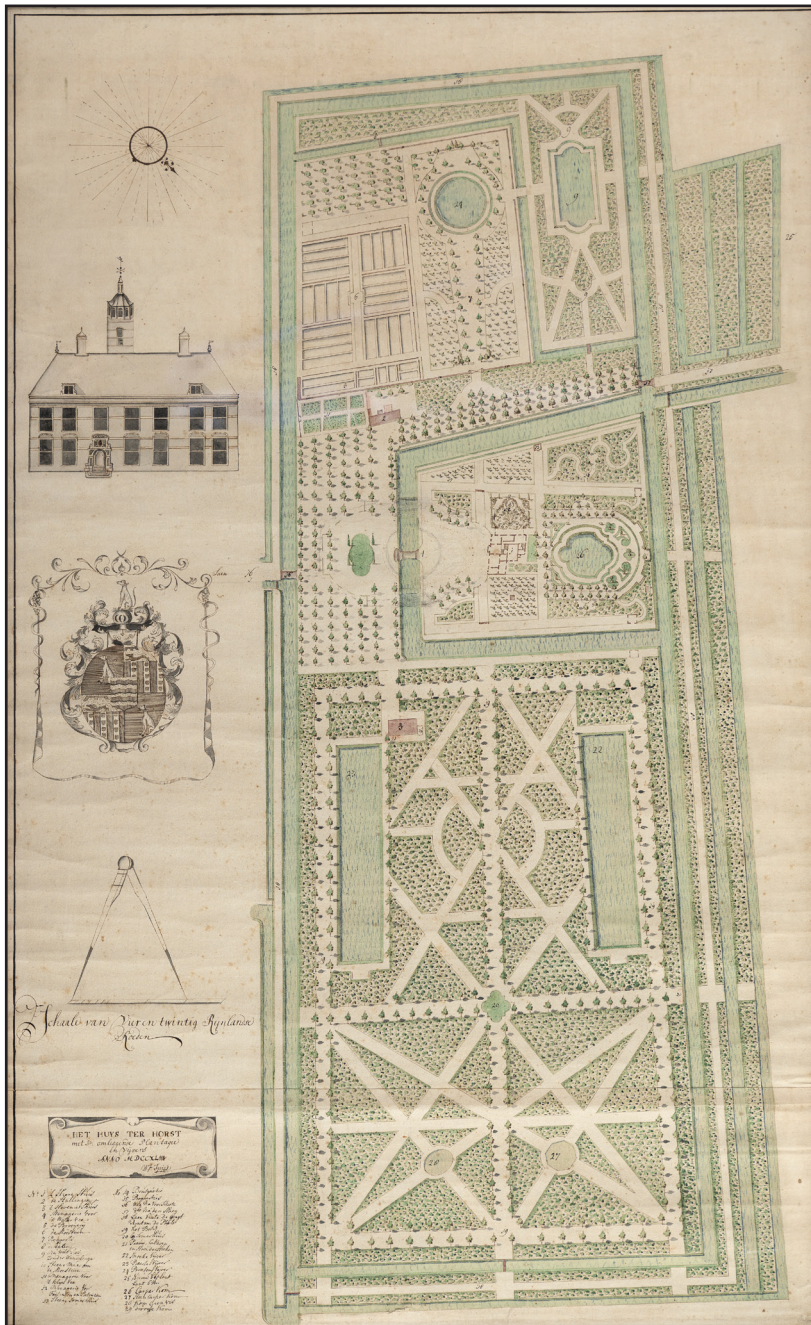
Omdat Reinier Pauw jr. vanaf 1676 aan de uitvoering begonnen was (zie hier bovenstaande aangehaalde archiefstukken; Reinier Pauw sr. was in januari 1676 overleden) moet de werkkaart van voor 1676 dateren. Misschien al van voor 1671, als het doel van de kaart uit 1671 is als hier wordt verondersteld.

Afb. 4. Uitsnede van de kaart uit 1687 van het Hoogheemraadschap van Rijnland door Johannes Dou (HHR 30A A-4324). Het laat Ter Horst met een geometrische aanleg zien. Noorden boven.

Afb. 5. Uitsnede van de kaart uit 1647 van het Hoogheemraadschap van Rijnland door Johannes Dou (HHR 30A A-4279). Ter Horst had toen nog niet de geometrische aanleg. Noorden boven.

Afb. 6. Kaart uit 1743 door tuinman Willem Frederik Spies (Collectie Stichting Duivenvoorde, foto Floris Scheplitz, Imagetree). Gedeeltelijk uitgevoerd ontwerp. Noorden rechtsonder.

Mogelijk zelfs al van voor november 1667, toen Reinier Pauw jr., na het overlijden van zijn grootmoeder Christine van Ruytenborgh, Ter Horst erfde. Mogelijk maakten hij en zijn grootvader Reinier Pauw sr. (die immers het vruchtgebruik had en zich Heer van Ter Horst mocht noemen) vervolgens samen plannen voor een vernieuwing. De werkkaart zou dan tussen 1667 en 1671 gedateerd kunnen worden. De kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland van 1687¹⁵ (afb. 4) geeft schematisch een gerealiseerde geometrische aanleg van Ter Horst weer, hetgeen erop duidt dat de vernieuwing toen voltooid was.¹⁶ De eerste

druk van dezelfde kaart uit 1647¹⁷ (afb. 5) geeft, even schematisch, de voorgaande niet-geometrische situatie weer.

Het ontwerp van de geometrische aanleg van Ter Horst is dus ruim voor de publicatie in 1709 van *La Théorie et la Pratique du Jardinage* van Dezallier d'Argenville tot stand gekomen en niet er na, zoals Rijken meent.¹⁸

Ter Horst lijkt na Zuylestein in Leersum, het park met de oudste nog herkenbaar aanwezige classicistische aanleg in Nederland. Het was wellicht al voor 1680 geheel gerealiseerd.

De kaart uit 1743

Het Huys ter Horst met omleggende Plantagie en Vijvers is de kaart uit 1743 getiteld. Het zou volgens Rijken een kopie uit 1822 door I. Beetz zijn, naar het origineel door W.F. Spies, gedateerd 1743 en aanwezig op kasteel Duivenvoorde.¹⁹

De kaart heeft als basis dezelfde plattegrond als die op de 'werkkaart'. Nieuw zijn twee kommen op een kruispunt van paden in het noordelijke deel van het sterrenbos, een vijver in de boomgaard en een rechthoekige vijver met paden ten westen van de boomgaard, dat in de legenda nr 9, heeft: 'Oud Wilt Bos Zonder Wandeling'. Verder is de vijver achter het huis van vorm veranderd en er is een invulling voor de vakken direct rond het huis.

Het wapen op de kaart is het wapen van de familie Sluijsken.

De vraag is ook hier waarom deze kaart in dat jaar gemaakt is. In 1743 was eigenaar Frederik Sluijsken 29 jaar oud. Hij was in april 1725 op tienjarige leeftijd wees geworden en had toen Ter Horst geërfd. Voogden waren zijn oom Anthony van der Heim en zijn latere zwager Johan Gevaert. Hij en zijn familie zijn er kennelijk niet blijven wonen en hebben Ter Horst ook niet als zomerverblijf gebruikt, want vanaf januari 1726 tot en met 1736 verschenen er jaarlijks advertenties in kranten van Amsterdam, Haarlem, Leiden en Den Haag waarin Ter Horst te huur werd aangeboden.²⁰ Mogelijk heeft men het toen in ieder geval niet willen verkopen tot Frederik meerderjarig zou worden en kon bepalen wat hij met Ter Horst zou willen doen. De intensiteit van het beheer van het park zal sinds het overlijden van vader

Willem Sluijsken in 1725 niet hoog geweest zijn en grote investeringen op een buiten waar je ook 's zomers niet woont liggen niet voor de hand.

Een onlangs gevonden stuk uit het Nationaal Archief brengt nadere details die met de kaart uit 1743 zijn te verbinden. Het bevat een overzicht van de inkomsten en uitgaven van Frederik Sluijsken op Ter Horst²¹ vanaf 11 juli 1739, toen hij meerderjarig werd, tot en met 2 mei 1744, de dag waarop hij trouwde met Adriana Barbara van Cruyskercken (1708-1762).²² Het is een rapportage aan de voogden van Frederik Sluijsken, waarin zijn administrateur verantwoording aflegde over het verloop van Frederiks financiën in deze periode. Een akte van 9 juli 1739 geeft de reden voor deze verantwoording. Twee dagen voordat Frederik meerderjarig zou worden, stemde het Hof van Holland volgens de akte in met voortzetting van de voogdij.²³ (Vervolgens bleef hij zijn leven lang onder voogdij staan). Volgens de rapportage woonde Frederik in deze periode het hele jaar rond op Ter Horst, *'Ter Horst Is bij continuatie door de Heer Sluijsken selfs gebruikt'*.²⁴

Hij investeerde in deze periode zowel in het park als in het huis en in de twee boerderijen op Ter Horst. In de rapportage komt *'Leendert Swemkoop, landmeeter'* voor, die kaarten van Duivenvoorde en Eikenhorst tekende. En *'Architect Marot'* die in de vier jaren van de rapportage staat met een totaal van 196 gulden en 8 stuivers aan *'uitgaaf'*. Helaas is niet aangegeven wat hij gedaan heeft. Hij staat tussen timmerlieden en metselaars die voor het huis Ter Horst aan het werk geweest zijn en niet bij de aannemers en leveranciers van zand en bomen, die aan de invulling voor het park werkten.²⁵

W.F. Spies, de tekenaar van de kaart, blijkt Willem Frederik Spies te zijn, vanaf 1740 *'Thuijnman'* op Ter Horst. Het heeft er alle schijn van dat Sluijsken Spies voor het ontwerpen of laten uitvoeren van de verfraaiingen in dienst heeft genomen, want de voorgaande tuinman Willem Sprenkhuijzen, die vader Willem Sluijsken vanaf 1721 in dienst had,²⁶ vertrok nog in 1739, direct na het aantreden van Frederik. Bovendien verdiende Spies meer dan Sprenkhuijzen: 145 gulden per kwartaal voor Spies, tegen 110 per kwartaal voor Sprenkhuijzen.

De rapportage vermeldt allerlei werkzaamheden ter verfraaiing van het park, zoals de aanleg van de vijver in de boomgaard (1739), de vergroting van de ronde vijver achter het huis (1741) en de aanleg van de ovale en de achtkantige vijver in het bos (beide 1741). De laatste twee staan op de kaart uit 1743 als nr. 28 en 27.²⁷ Ook de nieuwe vijver in de boomgaard is getekend. De laan ernaartoe loopt wat breed uit, doordat de oostelijke bomenrij van de laanbeplanting een hoek maakt met de andere bomenrij. Dit wijkt af van de tegenwoordige situatie.²⁸

Het is (zeer) onwaarschijnlijk dat alles wat op deze kaart aan verfraaiingen staat is uitgevoerd. Men mag twifelen aan het bestaan van het meest noordelijke dwarspad door het kruispunt van lanen in het sterrenbos, zoals al bij de beschrijving van de *'werkkaart'* hierboven is opgemerkt. Nog meer twijfels zijn er over het eerdergenoemde *'Oud Wilt Bos zonder Wandelinge'*,²⁹ want de tegenwoordig daar aanwezige sloten hebben hetzelfde tracé als op de kaart uit 1671 en de *'werkkaart'*. Of andere niet (meer) aanwezige onderdelen, zoals het slingerpad achter het huis Ter Horst³⁰ (zeker een noviteit in 1743),³¹ gerealiseerd zijn, is niet duidelijk. Beide veranderingen worden in ieder geval niet in de rapportage genoemd. Is het toeval dat juist deze twee *'moderniteiten'* (waarschijnlijk) niet uitgevoerd zijn?

De vorm van de vijver dwars achter het huis³² op de kaart uit 1743 komt logischerwijs niet overeen met de vorm van de vijver op de *'werkkaart'*, want hij was immers vergroot. Ook komt hij niet in deze vorm voor op de latere (kadastrale) kaarten vanaf 1832: daar is de vorm enigszins ovaal met een rechte kant parallel aan het huis en voor het overige geschulpt. De vijver ligt verder van het huis af, ongeveer zoals op de *'werkkaart'*, alsof hij alleen naar het noordwesten is vergroot.³³ De huidige vorm is ovaal in noordwestelijke richting (naar het *grand canal*, zie hieronder), met een rechte zijde aan de zijde van het huis.

Opmerkelijk is dat de vijver in de boomgaard in het verlengde van de lengteas van het Bosch³⁴ en de ovale en achthoekige kom in het Bosch met potlood en passer op de *'werkkaart'* zijn getekend. De laatste twee echter op een andere locatie, *'verschoven'* naar een ander kruispunt van paden. De rapportage vermeldt het vergraven (*'verdelven'*) van de helft van het

voorplein in 1740 en de andere helft in 1741. Ook deze herinrichting van het voorplein voor het huis Ter Horst, met potlood op de ‘werkkaart’ getekend, is herkenbaar op de kaart uit 1743. Op de plaats van het koetshuis (in 1701 gebouwd) is met potlood de contour ervan aangegeven.

Het lijkt er dus sterk op dat tuinbaas Spies (of Frederik Sluijsken zelf?) op de ‘werkkaart’ van circa zeventig jaar eerder met potlood en passer getekend heeft en dat dat niet ten tijde van de Pauwen is gedaan, het koetshuis was er toen immers nog niet.

Er staan met potlood ook veranderingen getekend, die niet uitgevoerd zijn, zoals de doortrekking van een dwarslaan de polder in en het rechte trekken van de Horstlaan. De vanuit Ter Horst naar het noordwesten getekende zichtas of -laan, is toen niet uitgevoerd. Veel later, vermoedelijk rond 1820, is daar het *grand canal* gekomen met een zichtlaan de polder in, richting de Wassenaarse strandwal.

Na 1742 zijn er volgens de rapportage geen nieuwe ingrepen meer geweest, op het leggen van twee dammen in de gracht in 1744 na. Deze dammen lijken met potlood op de kaart uit 1743 getekend te zijn, mogelijk omdat ze na het tot stand komen van de kaart in de gracht zijn gelegd. Dit maakt het onwaarschijnlijk dat de kaart uit 1743 een kopie uit 1822 is.³⁵ Misschien zijn de dammen bedoeld geweest om de ‘*Menagerie voor ’t Water Vee*’ te realiseren (nr. 4 op de kaart).

De kaart uit 1743 is dus voor een deel een weergave van de nieuwe situatie, die in de voorgaande jaren gerealiseerd was, waarvoor het tekenwerk met potlood en passer op de ‘werkkaart’ van de Pauwen gedaan is, en voor een deel van plannen die niet gerealiseerd werden. Het antwoord op de vraag waarom deze kaart op dat moment gemaakt is, is dus dat de kaart een rol speelde in de ambities die Frederik Sluijsken kennelijk in die periode voor Ter Horst had. Mogelijk heeft hij gedacht Ter Horst een opknapbeurt te geven om het geheel een bijdetijdse allure te geven, waarvan hij vond dat die bij hem als Heer van Ter Horst paste en dan had hij met tuinman Spies de juiste persoon op de juiste plaats. Want uit de kaart blijkt dat Spies goed op de hoogte is geweest van de moderne ontwikkelingen in de tuinkunst in zijn tijd.³⁶

Van activiteiten door Frederik Sluijsken op Ter Horst na 2 mei 1744 is helaas (nog) niets bekend. In 1750 erfde zijn vrouw Adriana het kasteel Abspoel in Oegstgeest en mogelijk zijn ze daar gaan wonen. Overigens bezat Frederik ook een huis in Den Haag. In juli 1752 werd Ter Horst in de krant te koop aangeboden ‘*met alle deszelfs Tuynen, Boomgaerden, Laenen, Cingels, Elst-Akkers, en verdere Plantagie, Wateringen en Vijvers mitsgaders twee Bouwmans-Wooningen... tezamen groot omtrent 80 morgen*’ (dus ongeveer net zo groot als in 1671).³⁷ In november van dat jaar kocht Jacob Johan de Blocq van Kuffeler Ter Horst. Hebben Frederik en Adriana (waarschijnlijk met toestemming van de voogden) Ter Horst uiteindelijk willen verkopen omdat er kennelijk geen kinderen kwamen (Adriana was toen 44 jaar oud) en Ter Horst niet aangehouden hoefde te worden om een volgende generatie Sluijsken een passend goed te bieden (zoals ook het geval lijkt bij Joan Pauw)?

Analyse

Met de kennis van het voorgaande is het goed om naar het gerealiseerde ontwerp zelf te kijken, zoals dat er vermoedelijk in 1750 uitgezien heeft en nu grotendeels nog. Hoe binnen het ideaal van de classicistische aanleg (de basis stamt immers uit de jaren ‘60 van de zeventiende eeuw) om is gegaan met de gegevens van het terrein die zich niet geheel schikken naar de gewenste ideale verhoudingen. Met andere woorden: hoe uit zich de worsteling met de ‘scheefheid der dingen’?

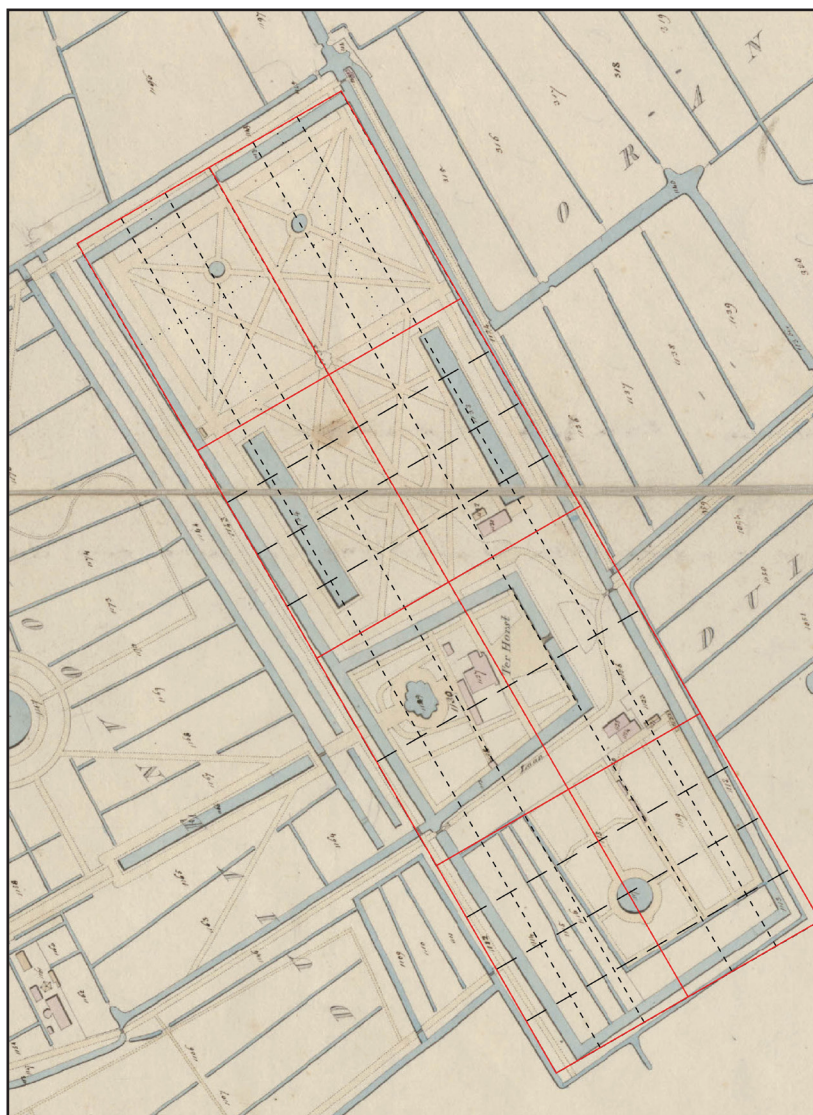
Het enigszins trapeziumvormige park is verdeeld in vier bijna gelijke delen, waarin getracht is enkele vaste verhoudingen te realiseren (zie afb. 7, met als basis de kaart uit 1838³⁸, die op kadastrale leest is geschoeid).³⁹ Ondanks die trapeziumvorm is het nog redelijk gelukt om een aantal vaste verhoudingen voor het oog zichtbaar te maken, ook al kloppen ze puur meetkundig niet helemaal.

De vier delen zijn verbonden door de lange middenas, die eindigt in de vijver in de boomgaard zoals die in 1739 aangelegd is. De vijver ligt iets uit het midden van de as en is ook zodanig met de passer op de ‘werkkaart’

getekend. Maar hij ligt wel precies in het midden van de boomgaard, die al 'scheef' ligt op de kaart uit 1671. De toenmalige afweging zal zijn geweest: het is storender voor de beleving als de vijver uit het midden van de boomgaard ligt, dan uit het midden van de as, die door het gehele terrein loopt. Dit is waarschijnlijk de reden dat op de kaart uit 1743 de laan naar de vijver zich verwijdt. Die 'oplossing' is echter niet uitgevoerd.

De inrichting van het terrein rond het huis (het 'Eylandt') blijkt een antwoord op de scheve ligging van het huis zelf, waar die trapeziumvorm van dit terreindeel sowieso al niet handig is. Dat is het beste te zien op de kadastrale kaart uit 1838 (afb. 7), want die lijkt het meest betrouwbaar qua maatvoering. Op die kaart is te zien dat het huis scheef ligt ten opzichte van de hoofdas, maar dat achter het huis het pad en de vijver strak evenwijdig aan het huis zijn getekend. De noordoostelijke poot van het trapezium voegt zich naar de oriëntatie van het huis, dat gebouwd is op de fundamenteën van het voorafgaande kasteel (die beide waarschijnlijk uit de dertiende eeuw stammen). Het zuidwestelijke pad op het 'Eylandt' is evenwijdig aan de noordoostelijke poot (met pad) van de omringende gracht, waardoor de verhoudingen op het 'Eylandt' achter het huis in de beleving bevredigend rechthoekig zijn.

Dan de plaats van de ovale en de achthoekige kom in het bos. Op de 'werkkaart' zijn die op andere en vanuit het ontwerp wellicht logischer kruispunten met de passer getekend, dan waar ze op de kaart uit 1743 liggen. Op de 'werkkaart' liggen ze precies in het midden van de vierkanten waarin ze liggen. Maar op de kaart uit 1743 liggen ze (overigens in dezelfde vorm) op een kruispunt dicht bij de hoofdas en daar liggen ze nu nog. Wat zou hier de overweging voor de verplaatsing geweest kunnen zijn? Om hier achter te komen is het nuttig (maar uiteraard verboden) om buiten de paden te treden, want dan blijkt dat de kommen in greppels liggen die zich op ongeveer vijfendertig meter evenwijdig aan weerszijden van de hoofdas bevinden. Het AHN bevestigt dat en daarop is ook te zien dat de hoofdas hoger ligt. Dit sluit aan op het feit dat Ter Horst op een smal strandwallekje is aangelegd, wat dus ook naar voren komt op het AHN, en dat het huis precies op dat smalle

strandwallekje staat. Om water in de kommen te krijgen en te houden zullen deze kommen in de greppels zijn aangelegd. Deze greppels lijken voor een (groot) deel te herleiden tot de sloten die ter plaatse op de kaart uit 1671 staan. Dat het noordelijke dwarspad (waarschijnlijk nooit aangelegd is, komt wellicht omdat bij het uitzetten in het terrein bleek dat de ruimten tussen de paden wel erg klein werden en daarmee de hoofdindeling in vieren van het geheel minder goed te beleven zou zijn. Omdat het pad op de 'werkkaart' stond zal het zijn 'meegekopieerd' naar de kaart uit 1743. Tenslotte moet worden opgemerkt dat het huis zich niet op de centrale as bevindt, zoals een goede classicistische aanleg betaamt. De geringe afmeting van het strandwallekje zal daar debet aan zijn, maar ook het feit dat het kasteel daar gebouwd is ver voordat er van een parkaanleg in welke stijl dan ook sprake was.

Afb. 7. Uitsnede van de kaart uit 1838 van De Pauw, Ter Horst en Raaphorst (Gemeentearchief Wassenaar WAS-KATEK-0020-1). In (stippel) lijnen de ideale classicistische verhoudingen. Noorden links-boven.

De Horstlaan

Nog een enkele opmerking over de Horstlaan. De Horstlaan behoort tot de oudste landschappelijke structuren in dit gebied en was vermoedelijk een weg waarover je door de moerassige strandvlakte van de Voorschotense naar de Wassenaaarse strandwal kon komen. Net als bij de Korte Kerkdam (tegenwoordig Rust en Vreugdelaan) en de Kerkdam (tegenwoordig Lange Kerkdam) over de strandvlakte van de Zijlwetering in Wassenaar.⁴⁰

De Horstlaan behoort vanaf vroege tijden tot het leen Ter Horst.⁴¹ Daarbij lijkt de Horstlaan een functie in de ontginning van de strandvlakte te hebben gehad, afgaande op de niet doorlopende verkaveling aan weerszijde van de Horstlaan. De Horstlaan is dus geen onderdeel van een ontworpen aanleg van Ter Horst. Dat is heel anders dan de oprijlaan van buurman Duivenvoorde, die, naar ontwerp van J.D. Zocher jr. passend in diens landschappelijke transformatie van het park, in de lengte over een perceel loopt, zich slaafs voegend in de verkaveling. Kennelijk was Sluijsken/Spies ongeveer honderd jaar eerder ook zoiets van plan geweest, getuige het met potlood rechte trekken van de Horstlaan op de 'werkkaart'.

Conclusies en aanbevelingen

- Bestudering van de drie historische kaarten van Ter Horst is op zichzelf niet voldoende om tot nader begrip van de aanleg van het park van Ter Horst te komen. Vergelijking met de huidige situatie in het veld en ondersteuning met (financiële) gegevens uit andere (schriftelijke) bronnen is noodzakelijk. Dan kan men met meer vrucht nagaan met welk doel de kaarten toentertijd vervaardigd kunnen zijn en in hoeverre de kaarten een bestaande situatie weergeven of een ontwerp zijn dat al of niet geheel is uitgevoerd.
- De kaart uit 1671 geeft zeer waarschijnlijk een tussenstand van de vorming van het park weer ten behoeve van verrekeringen met de pachters die grond kwijt zouden raken nodig voor de uitbreiding van het park en mogelijk ook ten behoeve van de grondruil met Duivenvoorde;
- De 'werkkaart' is van rond 1670 en geeft de plannen van Reinier Pauw sr. en/of jr. ten aanzien van de ontwikkeling van het park van Ter Horst weer in de (streepjes) lijnen in inkt;
- De kaart uit 1743 geeft de plannen van tuinbaas Spies of Frederik Sluijsken zelf weer. De op dat moment circa vijfenzeventig jaar oude 'werkkaart' is gebruikt om op te schetsen;
- Niet alle schetsen zijn uitgevoerd, net zomin als alles wat op de kaart uit 1743 staat;
- De kaart uit 1743 is geen kopie uit 1822, want de dammen die volgens de rapportage in 1744 gelegd zijn, zijn met potlood op de kaart getekend; nader onderzoek moet uitwijzen waarom deze kaart op Duivenvoorde bewaard is gebleven;
- Rijken heeft de 'werkkaart' kennelijk niet gebruikt bij zijn analyse van de ontwikkeling van Ter Horst, waardoor hij de geometrische aanleg van Ter Horst zo'n zeventig jaar later dateert. Hij ziet de classicistische aanleg van het park rond het Huys Ter Horst door de Sluijskens gerealiseerd in plaats van door de Pauwen. De cultuurhistorische waarde van Ter Horst doet hij daarmee tekort.
- Zijn niet onderbouwde aanname dat alles wat op de kaart uit 1743 staat, een op dat moment bestaande situatie weergeeft, zet latere onderzoekers op het verkeerde been. In ieder geval houdt de interpretatie in zijn boek *De Leidse Lustwarande* geen stand.⁴² Hij ziet in het 'Oud Wilt Bos Zonder Wandeling' een giardino segreto, uniek voor de omgeving van Leiden, maar de ontworpen invulling is met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid nooit aangelegd.
- Het onlangs gevonden archiefstuk uit het Nationaal Archief toont aan dat Frederik Sluijsken samen met zijn tuinman Willem Frederik Spies een grote rol heeft gespeeld in de modernisering van Ter Horst en we kunnen met Rijken vaststellen dat Sluijsken met Spies de juiste man heeft aangenomen, op de hoogte als hij kennelijk was met de nieuwste ontwikkelingen op het gebied van de tuinkunst.
- Het moet een heel gepuzzel geweest zijn de principes van de classicistische tuinkunst zo veel mogelijk te volgen bij de aanleg van

het park van Ter Horst, op de heel smalle strandwal (circa vijfenzeventig meter breed) en op een terrein dat vermoedelijk al vanaf de twaalfde eeuw (en misschien nog eerder) een (bouw)geschiedenis kent. Zie ook afb. 7, waarop allerlei ideale verhoudingen zichtbaar gemaakt zijn. Zou Pieter Post hier een rol gespeeld hebben? Hij zou het koetshuis ontworpen hebben en verkeerde in dezelfde kringen als Reinier Pauw sr. (beiden kenden Frederik Hendrik en Constantijn Huygens). Ook was hij opdrachtnemer voor een tuinontwerp uit 1639 voor de buitenplaats Vredenburg in de Beemster van de broer (Frederick Alewijn) van de eerste vrouw (Clara Alewijn) van Reinier Pauw. Voor een nadere bepaling van de cultuurhistorische waarde van het park zou het de moeite waard zijn dit verder te onderzoeken.

- Als Frederik Sluijsken niet onder de voogdij van zijn zwager Hendrik Fagel de Oude zou hebben gestaan, die als griffier der Staten Generaal wel een archief bij moest houden, zouden wij waarschijnlijk niets over de veranderingen op Ter Horst gedurende betreffende periode hebben kunnen vinden en te kort schieten bij de interpretatie van de kaart uit 1743.
- Een dringende aanbeveling voor het beheer is om de samenhang van boomgaard/moestuin, omgeving jachtslot en Oude Bos te respecteren en het padenpatroon met de vijvers in het Oude Bos in stand te houden.

Hopelijk worden de financiële rapportages van voor 11 juli 1739 en na 2 mei 1744 ook nog eens gevonden. Deze kunnen het beeld van de activiteiten van Frederik Sluijsken op Ter Horst completeren. Hopelijk krijgt de rol van 'Architect Marot' dan meer invulling en komt naar voren of Daniël Marot (1660/1661-1752) of Jacob Marot (1697-1761) bedoeld is. Kenners zien in het slingerpaadje op het 'Eylandt' en de invulling van het 'Oud Wilt Bos Zonder Wandeling' op de kaart uit 1743 de hand van Jacob Marot. Bestudering van de ontwerpen van Jacob Marot voor Rhederoord in Rheden (1743)⁴⁴ en Groot Therhorne in Beetgum (na 1736)⁴⁵ bevestigt hun idee.⁴⁶

Noten

- 1 H.M. Brokken (eindred.), *Heren van stand. Van Wassenaer 1200-2000*, Zoetermeer 2001, p. 9. Van Gent en Janse in deel 1 van dit boek, zien geen aanwijzing dat de bewering van Janson in *Uit de geschiedenis van Wassenaar*, Den Haag 1980, p. 59 klopt. Rijken (en velen met hem) gaat kennelijk wel op Janson af. Rijken, 2005, p. 327.
- 2 R.C.J. van Maanen (hoofdred.), *Geschiedenis van een Hollandse stad, deel 1 Leiden tot 1574*, Leiden 2002, p.69. Rijken wekt de indruk dat de Van Wassenaers van meet af aan bruggraaf van Leiden waren. Rijken, 2005, p. 327.
- 3 Koninklijk Huis Archief, Den Haag (KHA), toeg.nr. D04a *Oud-archief van de landgoederen Ter Horst, Raaphorst en Eikenhorst gelegen in de gemeenten Voorschoten en Wassenaar*, inv.nr. 162 en 163.
- 4 Archief kasteel Duivenvoorde, Voorschoten, inv.nr. DVS00408.
- 5 H. Wolbers, *Koninklijke Landgoederen 'De Horsten', studie naar de cultuurhistorische en landschappelijke waarden*, Gouda 1996. Niet gepubliceerde afstudeeropdracht Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein Velp, in opdracht van Landschapsbeheer Zuid-Holland. Door auteur dezes begeleid.
- 6 Lucia H. Albers, *Landgoederen in de gemeente Wassenaar, historie en waarde*, Utrecht 1997. Zij concludeert onder andere dat er geen degelijk archiefonderzoek naar Ter Horst is verricht.
- 7 H. Rijken, *De Leidse Lustwarande. De geschiedenis van de tuinkunst op kastelen en buitenplaatsen rond Leiden, 1600-1800*, Leiden 2005, p. 46, 47, 63, 327-332.
- 8 Reinier Pauw jr. is de zoon van Aleyda Verlaer (1623-1648/50), de dochter van Christine van Ruytenborgh en haar eerste man Jan Michielsz Verlaer (1577-1628) en Diederik Pauw (1618-1688), de zoon van Reinier Pauw (de twee man van Christine) en zijn eerste vrouw Clara Alewijn (1600-1630).
- 9 Rijken leest abusievelijk 1673, wat Debie & Verkuijl overneemt. Rijken, 2005, p. 329.
- 10 Laatst geraadpleegd 16 april 2021.

- 11 Archief Hoogheemraadschap van Rijnland, Leiden (HHR), toeg.nr. 1.1.1 *Hoogheemraadschap van Rijnland (Oud Archief Rijnland (OAR), 1255-1857)*, inv. nr. 233 *Registers van vergunningen 1674-1679*.
- 12 KHA, toeg.nr. D04a, inv.nr. 47 *Rapporten van opmeting van percelen land behorend tot ter Horst op verzoek van Reinier Pauw door de landmeter Johan van Swieten 1676/1677*.
- 13 In een advertentie in de *Oprechte Haerlemsche Courant* van 22, 24 en 26 december 1693, waarin Ter Horst te koop wordt aangeboden, is de oppervlakte 't samen groot 79 Mergen, 3 Hont en 75 Roeden' dus precies even groot als in 1671 en dat is vreemd, omdat Ter Horst immers 82 roeden kleiner was geworden na de grondruil met Duivenvoorde. En er zijn twee 'Huysmans Woningen', in 1671 nog drie. Kennelijk is zoveel weiland in 'plantage' omgezet dat er nog maar voor twee boerderijen genoeg land is.
- 14 KHA, toeg.nr. D04a, inv.nr. 47.
- 15 HHR, toeg.nr. 30A *Kartografische documenten en technische tekeningen*, inv.nr. A-4324 *t'Hoogheymraedschap van Rhijnland : [Wassenaar - Stompwijk]*, 1687. Uitsnede van de kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland van Joh. Dou uit 1687.
- 16 Rijken lijkt te veronderstellen dat de kaart één op één het werkelijk bestaande padenpatroon weergeeft, maar dat is dus niet zo, net zo min als de kaart uit 1647 een topografisch letterlijke weergave van de werkelijke situatie op Ter Horst in die tijd is en zoals dat ook voor de weergave van andere parken op de kaart geldt Rijken, 2005, p. 329.
- 17 HHR, toeg.nr. 30A, inv.nr. A-4279 *t'Hoogheymraedschap van Rhijnland : [Wassenaar - Zoeterwoude]*, 1647. Uitsnede van de kaart van het Hoogheemraadschap van Rijnland van Joh. Dou uit 1647.
- 18 Rijken, 2005, p. 62.
- 19 Rijken meent W.J. Spies te lezen. Rijken, 2005, p. 326 en 329.
- 20 'Te huur om aenstonts te aenvaerden het huys TER HORST, leggende onder Voorschooten, met desselfs Boomgaerden, Cingels en Plantage in het geheel of ten deele; hebbende een Laan op de beyde wegen tusschen Leyden en den Haag' 's Gravenhaegse Courant, Oprechte Haerlemsche Courant, Leydse Courant, Amsterdamse Courant tussen 11-1-1726 en 14-2-1736 (laatst geraadpleegd 12-4-2021).
- 21 Nationaal Archief, Den Haag (NA), toeg. nr. 3.03.01.01 *Inventaris van het archief van het Hof van Holland, 1428-1811*, inv. nr. 4359 *mr. R. van Bleiswijk, griffier 1745-1746*.
- 22 Zijn vroegere buurmeisje van de buitenplaats Rozenhorst (lag ongeveer tegenover Ter Horst aan de andere kant van de Heerweg tussen Voorburg en Voorschoten, tegenwoordig Veurseweg; 's winters woonde de familie Van Crujkskercke in Leiden). Uit de akte van de huwelijksvoorwaarden bij dit huwelijk blijkt dat de voogden van Frederik (Anthony van der Heim is als voogd inmiddels opgevolgd door Frederiks andere zwager Hendrik Fagel, griffier van de Hoogmogende Heeren Staaten generaal der Vereenigde Nederlanden) nog steeds toezicht houden op het beheer van zijn eigendommen. Erfgoed Leiden en omstreken, Leiden, toeg.nr. 0506 *Inventaris van de Oude notariële archieven van Leiden, 1564-1811*, inv.nr. 2049 *Minuutakten van notaris Albertus [Isaacsz.] Kleynenbergh, 1760*.
- 23 Nationaal Archief, Den Haag (NA), toeg. nr. 3.03.01.01 *Inventaris van het archief van het Hof van Holland, 1428-1811*, inv. nr. 4359 *mr. R. van Bleiswijk, griffier 1745-1746*.
- 24 NA, toeg.nr. 3.03.01.01, inv.nr. 4359.
- 25 Om een indruk te geven van de investeringen in het huis: in 1744 leverde N. Blanckaart 'goudleeder' voor 157 gulden en '77 ½ Ellen behangsel' voor 49 gulden. Zou dat hetzelfde goudleer zijn dat bewonderend als 'het echt oude goudleer' besproken wordt in het *Nieuws van de Dag* van 27 juli 1877? En dat volgens een onderzoeksrapport uit 2011 opgeslagen is: 'De wanden boven de lambrisering waren voorzien van goudleren wandbespanning net als in de eetkamer. Deze is niet meer aanwezig, maar is volgens de Rijksdienst opgeslagen.'? Veliscek, 2011, p. 15.

- 26 KHA, toeg.nr. D4A, inv. nr. 56. De aankondiging van de houtverkoop van 1721.
- 27 De ovale vijver is zelfs nog als zodanig herkenbaar op de kaart van J. Kros voor prins Frederik uit 1854 *Kaart der Hofsteden, Landen enz. De Paauw, Backershagen, Eikenhorst, Ter Horst en Raaphorst*. Archief Groot Haesebroek bewaard in het Archief de Hoge Raad van Adel, Den Haag. De achthoekige vijver is daarop rond getekend.

De vijver is niet meer ovaal maar rond op de laatste kaart ondertekend door J. Kros februari 1855: *Kaart der Landgoederen van Z.K.H Frederik prins der Nederlanden onder Wassenaar en Voorschoten, genaamd De Paauw, Raaphorst, Eikenhorst, Backershagen en Ter Horst in den jare 1854*. KHA.
- 28 Rijken meent 'lindelaan' in de legenda van de kaart te lezen, maar die verwijzing staat niet in de legenda. Verder meent hij een knik in de laan te zien, maar dat is de hoek die de zuidwestelijke bomenrij maakt, de andere bomenrij ligt perfect in het verlengde van de bomenrij langs de rest van de middenas. Overigens leidt een versmalling tot een verlengd perspectief, een verbreding juist niet. Rijken, 2005, p. 331. Het hangt er vanaf van welke kant je kijkt: op p. 331 schrijft hij dat de laan eindigt in een kom die met lindes was beplant, dus kennelijk keek hij door de laan richting de vijver. Maar op p. 47 laat hij de centrale as bij de kom in de boomgaard beginnen.
- 29 Rijken interpreteert 'Oud Wilt Bos Zonder Wandeling' als de naam van de nieuw ontworpen aanleg ter plaatse, maar zou het niet veel eerder een aanduiding van de bestaande situatie in 1743 zijn? Dit bosgedeelte komt al op de kaart uit 1671 voor en heeft geen paden. Rijken, 2005, blz. 47.
- 30 Rijken meent dat er in de legenda (nr. 14) van de kaart een verwijzing 'wiltbos' staat. Er staat 'Bousquetie'. Rijken, 2005, p. 331.
- 31 Rijken, 2005, p. 47.
- 32 Rijken spreekt over 'een vijver in de vorm van een vierpas', maar een vierpas past in een cirkel en dat doet deze vijver op de kaart niet. Rijken, 2005, p. 330.
- 33 Craandijk zag in 1880 een 'ronde waterkom onder hoog geboomte' achter het huis. J. Craandijk, *Wandelingen door Nederland met pen en potlood* (1882-1890) (deel 5 Zuid-Holland); facsimile, Zaltbommel 1968, p. 232.
- 34 Rijken leest hier abusievelijk bosquet. Er staat 'het Bosch' (nr. 19 op de kaart). Rijken, 2005, p. 329.
- 35 De dammen staan ook niet op de eerste kadastrale kaart uit 1821.
- 36 Rijken, 2005, p. 46, 47, 62, 63.
- 37 's Gravenhaegse Vrijdagse Courant, 21-7-1752.
- 38 Archief Gemeente Wassenaar, id. WASKATEK-0020-1 Wassenaar; *Kaart der Hofsteden, Landen enz. De Paauw, Ter Horst en Raaphorst, ca. 1838*.
- 39 Naar Wolbers, 1996, kaart nr. 37.
- 40 Albers, 1997, p. 9.
- 41 C. Hoek, *De leenkamer van de Hof te Wassenaar, 1226-1744*, p. 151. '327 Een rente van 4 pond per jaar uit de tiende voor de Horstlaan; 1-6-1310: Wouter, oom van de leenheer Diederick van Wassenair'.
- 42 Rijken, 2005, p. 47 en 63.
- 43 C.H. Peters, De 's Gravenhaagsche Bouwmeester Pieter Post, in: *Jaarboek Die Haghe* 1908, p. 184-187.
- 44 Gelders Archief toeg.nr. 0452 *Familie Brantsen*, kaartnr. 453 en 454.
- 45 Tresoar, Leeuwarden, toeg.nr. 326 *Familiearchief Thoe Schwartzenberg*, inv. nr. 4032, kaartnr. 000682.
- 46 Met dank aan Lucia Albers, Rita Radetzky en Jan Holwerda.